

РЫХТУЕМСЯ ДА АЛІМПІЯДЫ

В. І. КАРАТКЕВІЧ,
старшы выкладчык Магілёўскага дзяржаўнага ўніверсітэта імя А. А.
Куляшова,
В. У. ПРАСКАЛОВІЧ,
кандыдат педагагічных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
А. А. РАДЗЕВІЧ,
старшы выкладчык Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта,
С. М. ЯКУБА,
кандыдат педагагічных навук, дацэнт Беларускага дзяржаўнага ўніверсітэта

ПАДРЫХТОўКА ДА РЭСПУБЛІКАНСКОЙ АЛІМПІЯДЫ: узровень патрабаванняў, аналіз памылак, парады

Удзельнікі алімпіяднага руху штогод з хваляваннем чакаюць заключны этап спаборніцтваў. Рэспубліканская алімпіяда па беларускай мове і літаратуры сустракае таленавітых юных знаўцаў роднага слова, большасць з якіх можна з поўным правам назваць філолагамі-даследчыкамі. Як паказвае практыка, толькі мэтанакіраваная, сістэмная падрыхтоўка дазваляе асэнсаваць складаныя моўныя з'явы, дакрануцца да таямніц нараджэння думкі, апрачэсць у слова, усвядоміць сябе неад'емнай часткай нацыянальнай культурнай прасторы.

Апошні этап падрыхтоўкі — самы адказны. Ён патрабуе максімальнай канцэнтрацыі, падгульнення ўжо зробленага, па сутнасці, дадатковай аналітычнай працы. З гэтай мэтай і прапануюцца матэрыялы папярэдняга, так званага абласнога, этапу алімпіяды: 1) заданні комплекснай работы і даведкі да іх выканання; варыянты тэкстаў да конкурсу «Водгук на мастацкі твор»; 3) узоры білетаў з тэмамі да конкурсу «Вуснае выказванне».

Спадзяёмся, што аналіз вынікаў заключнага этапу XXVIII Рэспубліканскай алімпіяды па вучэбных прадметах «Беларуская мова» і «Беларуская літаратура» (Магілёў, 2012)* дапаможа канчаткова сфарміраваць алгарытмы і падыходы да падрыхтоўкі вучняў, усвядоміць патрабаванні пры праходжанні конкурсаў, крытэрыі ацэнкі іх работ.

Удзельнікі заключнага этапу XXVIII Рэспубліканскай алімпіяды па вучэбных прадметах «Беларуская мова» і «Беларуская літаратура» прыемна здзівілі высокім узроўнем ведаў, уменняў і навыкаў. Адказы вучняў вызначаліся грунтоўнай тэарэтычнай падрыхтоўкай, трывалымі лінгвістычнымі і літаратуразнаўчымі ведамі, умением прымяняць іх у нестандартнай творчай сітуацыі, абгрунтоўваць сваю пазіцыю, прыводзіць неабходныя аргументы і факты.

Традыцыйна першым праводзіўся адзін з найбольш складаных конкурсаў алімпіяды — «Водгук на мастацкі твор», вынікі якога даюць падставы сцвярджаць, што настаўнікі ў дастатковай ступені валодаюць метадыкай падрыхтоўкі вучняў да напісання водгуку і прад'яўляюць высокія патрабаванні да сваіх вихаванцаў. Большасць работ удзельнікаў алімпіяды характарызавалася дакладнасцю кампазіцыйнай будовы, лагічнасцю і сістэмнасцю падачы матэрыялу, умением аргументаваць задуму аўтара, вызначаць мэтанакіраванасць твора, адстойваць уласную пазіцыю, абапіраючыся на будову верша, аналіз яго мовы, вобразных сродкаў, разнастайных аўтарскіх прыёмаў і фігур.

Неабходна памятаць, што водгук на мастацкі твор з'яўляецца не столькі формай праверкі пісьменнасці вучняў, колькі

* Гл.: Беларус. мова і літ. — 2012. — № 6. — С. 7—17.

формай праверкі ўменняў аналізаваць, «чытаць» мастацкі твор. Адна з мэт водгуку — выявіць адносіны да прачытанага твора, даць уласную ацэнку таму, пра што ў ім расказваецца.

Аналіз работ паказаў, што ў алімпіяднікаў добра сфарміраваны ўменні вызначаць тэматыку і праблематыку твора. Пры гэтым неабходна адзначыць, што не заўсёды заяўленыя ў водгуку тэмы і праблемы пацвярджаліся тэкстуальнымі прыкладамі. Таму пры падрыхтоўцы да напісання падобнай работы трэба акцэнтаваць увагу вучняў на такіх пытаннях: *якія фрагменты твора прымушаюць нас задумацца над тэмычнымі, маральнымі праблемамі; што мне дае гэты твор, чаму ён можа навучыць і да таго падобных.*

Дастаткова добра выпрацаваны ў вучняў уменні выяўляць аўтарскую пазіцыю. Цяжасці ўзніклі на этапе яе фармулёўкі. Нярэдка канкурсанты імкнуліся сфармуляваць аўтарскую пазіцыю праз пераказ ці цытаванне, пры гэтым парушалася кампазіцыйная зладжанасць водгуку. Сустрэкліся і фармалізаваныя высновы адносна аўтарскай пазіцыі, але па сутнасці гэтыя выказванні не з'яўляліся выяўленнем апошняй: «Я згодная з аўтарам», «Мне падабаецца гэты твор, бо ўсё, што ў ім напісана, — праўда», «Я ўпершыню прачытаў гэты твор, і мне ён вельмі спадабаўся» і г. д.

Найбольш праблематычным для вучняў было абгрунтаванне прачытанага. Не так рэдка яны ідуць па шляху ўскоснага цытавання, «перамешваючы» аўтарскія выказванні з уласнымі словамі, што не дадае рабоце аргументаванасці. Многія вучні спачатку імкнуліся выказаць уласныя ўражанні, але потым хутка збіваліся на пафаснасць і агульныя словы, якія мала былі звязаны з прапанаваным мастацкім тэкстам. На жаль, не так часта, як хацелася б, сустракліся водгукі, дзе яскрава праяўлялася б начытанасць і літаратурная дасведчанасць іх аўтараў.

Пры вызначэнні ролі сюжэта, кампазіцыі і вобразных сродкаў алімпіяднікі часцей абмяжоўваліся канстатацыйнай фактаў. Адным з істотных недахопаў водгукаў была іх тэрміналагічная перагружанасць без дастатковай аргументацыі: «Катахрэзы ў творы папыраюць межы хранатопу», «У творы сустракаюцца метафары, эпіфары, анжамбеман» і інш. Падобныя выказванні носяць агульны характар і мала датычацца канкрэтнага тэксту, прапанаванага для водгуку. Больш за тое, тэрміналагічны «прэсінг» у спалучэнні з залішняй пафаснасцю рабіў водгук эклектычным і, часам, недарэчным. Вельмі рэдка былі спробы вызначыць ролю канкрэтных

сродкаў, часцей гэта рабілася на ўзроўні агульных разважанняў: «метафары надаюць твору квяцістасці», «эпітэты дапамагаюць пазбягаць паўтораў». Пры гэтым толькі адзінкі вызначылі вершаваны памер твора, вылучылі лагічныя часткі. Трэба памятаць, што ўсе ўзроўні і складнікі стылю (метады, род, жанр, сюжэт і кампазіцыя, мастацкія дэталі, лексічнае і сінтаксічнае афармленне і інш.) падпарадкаваны сэнсавому напавенню мастацкага твора.

Падчас аналізу твора назіраліся недахопы ў інтэрпрэтацыі структуры тэксту, яго кампазіцыі, у кваліфікацыі вобразных сродкаў (выразы *шэпт дубровы, пчаліны звон, наша невычэрпнае багацце* і іншыя некаторыя ўдзельнікі алімпіяды разглядалі як перыфразы, а параўнальныя канструкцыі *як зернем чыстым на сяўбе, як салоўка* адносілі ці да перыфразы, ці да метафары і інш.).

І зразумела, што вялікія паводле аб'ёму водгукі, нягледзячы на іх глыбокі змест, як правіла, утрымлівалі вялікую колькасць моўных памылак.

Што тычыцца мовы водгукаў, то неабходна адзначыць дастаткова высокі ўзровень падрыхтаванасці алімпіяднікаў. Сярод найбольш распаўсюджаных памылак трэба назваць залішнюю пафаснасць, празмерную «пярэстасць» стылю. Вельмі паказальнымі былі фразы тыпу: «Дзякуючы гэтаму вершу мы сталі любіць нашу радзіму яшчэ больш», «З верша мы шмат даведаліся пра Янку Купалу». На жаль, нярэдка былі выпадкі недакладнага ўжывання таго або іншага слова ці выразу, што надавала водгуку двухсэнсоўнасці. Асобна трэба адзначыць недахопы, звязаныя з парушэннямі лагічнай звязанасці тэксту.

Сапраўдным слабым месцам водгукаў на алімпіядзе была наяўнасць цікавай арыгінальнай формы і нестандартнасць ацэнак. Асобныя спробы напісаць работу як дзённік, ліст і г. д. не былі канчаткова рэалізаваны.

У комплекснай рабоце па беларускай мове і літаратуры найбольш складанымі для выканання сталі заданні на тлумачэнне лексічнага значэння фразеалагізма ў прапанаваных кантэкстах і сінтаксічны разбор складаназалежнага сказа з папярэдняй расстаноўкай у ім знакаў прыпынку. Памылкі ў вызначэнні тыпу сказа і залежных частак у ім у першую чаргу былі выкліканы няправільным разуменнем яго будовы і як вынік гэтага — памылковай пастаноўкай знакаў прыпынку.

Адно з заданняў лінгвістычнага конкурсу было скіравана на праверку словаўтваральных уменняў і навыкаў. Прапанавалася запісаць

пяць назоўнікаў мужчынскага роду, якія ўтварыліся пры дапамозе суфікса *чык/-шчык* і маюць значэнне 'асоба паводле роду заняткаў, сацыяльнага стану'. Большасць канкурсантаў правільна выканалі гэта заданне. Аднак варты адзначыць і найбольш тыповыя памылкі, звязаныя з разглядам слова не ў сінхронным, а ў дыяхронным аспекце (*прапаршчык*), недакладным вызначэннем словаўтваральнай базы і словаўтваральнага сродку (*прыбіральшчык* — суфікс *-льшчык-*, *памешчык* — суфікс *-ык*, *кранаўшчык* — суфікс *-аўшчык-* і інш.), вызначэннем у якасці словаўтваральнай асновы ці вытворнага слова назоўнікаў, што адсутнічаюць у беларускай мове (*абуўшчык*, *рыдлёўшчык* і інш.).

Памылкі, дапушчаныя пры адказе на пытанне, якому вядомаму лінгвісту прысвечаны прапанаваны для аналізу нарыс, даюць падставы меркаваць пра неабходнасць **удасканалваць лінгвістычную кампетэнцыю вучняў, засяроджваючыся на біяграфіі і творчасці найбольш вядомых лінгвістаў нашай краіны.**

Заданні літаратурнага конкурсу скіроўвалі на вызначэнне ступені сфарміраванасці ведаў пра літаратуразнаўчыя паняцці, аўтабіяграфічныя звесткі і творчую спадчыну беларускіх пісьменнікаў, умення творча перакладаць радкі паэтычнага твора.

Работа па выяўленні таго, якім літаратуразнаўчым паняццям адпавядаюць падазеныя значэнні, дазволіла акрэсліць лакуны ў ведах вучняў пра паэтычныя тropy, вершаваныя памеры, мастацкія метады і эстэтычныя кірункі ў еўрапейскім мастацтве XIX стагоддзя і г. д.

Таму пры падрыхтоўцы да заданняў па літаратуры неабходна **акцэнтаваць увагу на:**

1) Веданні тэорыі вершавання (вершаскладання). Некаторыя вучні прадэманстравалі няправільнае асэнсаванне дэфініцый і іх суадноснасць з такімі паняццямі, як *белы верш*, *дольнік*.

Агульныя ўяўленні пра **верлібр** (свабодны верш) маюцца ўжо ў сямікласнікаў, паглыбленне ведаў вучняў па тэарэтычным паняцці адбываецца ў наступных класах. Вучні павінны зразумець, што ў аснове рытму верлібра (свабоднага верша) ляжыць чаргаванне вершаваных радкоў як аднатыпных інтанацыйна-сэнсавых адзінстваў. Інакш кажучы, у верлібры, вершы дысметрычным, менавіта «вершаваны радок як цэласны інтанацыйна-сінтаксічны і сэнсавы комплекс, выразна выдзелены паўзамі (а на пісьме — яшчэ і графічна), выступае ў якасці асноўнай рытмічнай адзінкі» (*Рагойша, В.* Тэорыя літаратуры ў тэрмінах: дапам. — Мінск, 2001. — С. 291).

Трэба актуалізаваць веды, звязаныя з тэорыяй вершаскладання, пры гэтым захаваць пераемнасць у паглыбленні папярэдне набытых і засваенні новых тэарэтыка-літаратурных паняццяў, такіх, як **белы верш** (ад франц. *vers blanc* — белы верш) — зрыфмаваны верш у сілабічнай і сілаба-танічнай сістэмах вершаскладання, у якім вызначальная роля належыць клаўзуле (заклучным складам вершаванага радка пасля апошняга націскага склада), узмацняецца сэнсавыяўленчае і інтанацыйнае значэнне рытму), і дольнік (назва ад слова «доля») — прамежкавы верш паміж сілаба-танічным і танічным. Вершаваныя радкі вымаўляюцца як рытміка-інтанацыйныя «долі» з-за пропускаў значнай колькасці (звыш 25 %) націскных складаў.

2) Веданні напрамкаў, метадаў і літаратурных плыняў. Напрыклад, некаторыя вучні не здолелі самастойна асэнсаваць тэарэтычнае паняцце **класіцызму**.

Філасофская база класіцызму — рацыяналізм; яго прынцыпы вызначылі строгую нарматыўнасць эстэтыкі і паэтыкі гэтага «вялікага стылю эпохі». Класіцысты сцвярджалі прыярытэт розуму і парадку над хаосам паўсядзённага жыцця; вялікая роля надавалася грамадска-выхаваўчай функцыі мастацтва. Класіцысты абвясцілі прынцып «пераймання прыроды», аднак вартымі назірання і пераймання ў мастацтве лічыліся толькі разумныя праявы прыроды, яе лагічныя заканамернасці. Абавязковай умовай было і дакладнае выкананне правіл, запазычаных з антычнай паэтыкі (працы Арыстоцеля, Гарацыя) і мастацтва. Антычная літаратура лічылася прыкладам для пераймання, паколькі менавіта ў ёй быў увасоблены абсалютны ідэал прыгожага.

У заданнях па перакладзе прадугледжваецца выяўленне ў вучняў *творчых уменняў* перакладаць вершаваны тэкст з рускай мовы на беларускую. Пад творчымі ўменнямі разумеюцца ўменне знаходзіць аналагі (тэрмін Я. Рэцкера), майстэрства выконваць адекватныя замены, уменне знаходзіць нестандартныя рашэнні, адхіляючыся ад арыгінала, выконваць розныя перастаноўкі, трансфармацыі. Але пры гэтым **галоўнае — захаванне эстэтычнай (мастацкай) цэласнасці твора, у тым ліку інтанацыі, рытму, рыфмы, вершаванага памеру.** Задача, якая стаіць перад тым, хто перакладае вершаваны тэкст, заключаецца не толькі ў тым, каб перадаць фармальную структуру і сістэму яго вобразна-выяўленчых сродкаў, а каб узяць эфект уздзеяння на рэцыпіента. У гэтай сувязі дарэчна ўспомніць словы Кузьмы Чорнага: «Пераклад літаратурнага твора з іншай мовы ёсць

тая ж самая творчасць. Перакладзі твор дакладна — невялікая навука, але трэба перадаць яго літаратурнасць, “душу” гэтага твора. Дзеля гэтага трэба валодаць словам, трэба адчуваць мову, адчуваць безліч адценняў у кожным слове».

Аналіз прапанаваных удзельнікамі алімпіяды варыянтаў перакладу паказвае, што скажэнні зместу ў працах вучняў сустракаюцца рэдка. Як адзначае Г. М. Валочка, пад скажэннямі разумеецца суб’ектыўна абумоўленае адхіленне зместу перакладнага тэксту ад зместу тэксту-арыгінала, у выніку чаго тэкст перакладу скажае інфармацыю, уводзіць чытача ў зман, выклікае ў яго неадпаведныя сітуацыі ўяўленняў або эмоцыі. Часцей пераклады ўдзельнікаў сведчаць пра няўменне вучняў падбіраць раўназначныя адпаведнікі, якія б дакладна перадавалі арыгінал, не скажаючы яго зместу, не ўносячы ў яго недакладнасцей. Напрыклад, замена ў некаторых выпадках рускай лексемы «метель» (снежная бура, мяцеліца, завея) беларускай лексмай «гурба» ўносіць недакладнасць у тэкст перакладу, выклікаючы ў рэцыпіента неадпаведныя арыгіналу ўяўленні.

Аналіз моўнага афармлення перакладаў паказаў няўменне значнай часткі ўдзельнікаў алімпіяды выкарыстоўваць эквівалентныя адпаведнікі, гатовыя лексічныя ці сінтаксічныя адзінкі, якія існуюць паміж мовай арыгінала і перакладу і з’яўляюцца ўзаемазамяняльнымі ў любых кантэкстах (да прыкладу: *сугроб* — *гурба*).

Сустракаецца тыповы недахоп, звязаны з няўменнем выконваць адэкватныя замены, перастаноўкі, трансфармацыі. Напрыклад, ужытыя ў арыгінале граматычныя канструкцыі з дзеепрыметнікамі і дзеепрыслоўямі (*утра-*

тив скромность, одуревши в доску) патрабуюць у перакладзе на беларускую мову замены іншымі моўнымі сродкамі. Часта вучні не здольныя ажыццявіць неабходныя замены. Відавочныя грубыя памылкі даюць падставы для зніжэння выніковага бала.

Апошні конкурс — «Вуснае выказванне», падчас якога ўдзельнікі могуць праявіць сябе як прамоўцы, паказаць узровень валодання вусным публіцыстычным маўленнем. Трэба адзначыць, што большасць выказванняў на абраную тэму характарызавалася правільным яе разуменнем, уменнем прыцягнуць увагу слухачоў, лагічнасцю меркаванняў, пераканальнасцю, дарэчным ужываннем цытат, аргументацыяй уласных думак, чысцінёй і выразнасцю маўлення, выкарыстаннем вобразных сродкаў.

Варта адзначыць, што некаторыя ўдзельнікі, нягледзячы на лагічны выклад матэрыялу, захаванне нормаў, чыстае і багатае маўленне, атрымалі невысокія балы, таму што недакладна зразумелі тэму выказвання і ў сувязі з гэтым не змаглі поўнасцю раскрыць яе. Мала было і выказванняў, якія б вызначаліся арыгінальнасцю выкладу матэрыялу, незавучанасцю, незаштампаванасцю фраз і выказаў і прамаўляліся б натуральна ці з апраўданым артыстызмам, выклікаючы слухача на даверлівую размову.

І мы чакаем гэтай даверлівай размовы, чакаем шчырасці, арганічнасці, індывідуальнай непаўторнасці, усяго, што вылучае таленавітую асобу.

Пададзеныя ніжэй матэрыялы алімпіядных заданняў можна выкарыстаць на ўроках беларускай мовы, на факультатыўных занятках, а таксама пры падрыхтоўцы да цэнтралізаванага тэсціравання.